

GERŐ ANDRÁS

Közép-Európa kulturális öröksége

Sokan sokfélet értenek az alatt, hogy mi is az a Közép-Európa. Mióta elkezdték a fogalmat szélesebb körben használni – s ez a folyamat a XIX. század első felétől indul, majd XX. század végére teljedik be –, eltérő értelmezések tapadtak hozzá. A kifejezés történetében benne van a német expanzió s általában a dominancia igénye éppúgy, mint a kereszténység ortodox változatától való elhatárolódás mozzanata. De ott bujkál benne az is, hogy van Európának egy olyan régiója, amely nem egyenlő a Nyugattal, de nem is ugyanolyan, mint Kelet-Európa vagy éppen a Balkán.

A fogalom tisztázatlansága aztán újabb furcsa kifejezést szült. 1990 után többször használták a „Köztes Európa” (Europe in between) kifejezést. Valami, ami kettő között egy harmadikra utal.

Mindeközben a XVIII. századtól megjelent az a törekvés, hogy Európát meghatározott normák mentén egy egységként kezeljék. Amolyan egységes, a különbözőségek fölé helyezkedő elképzelés volt ez amely a nagybetűs Európát tekintette célnak. A modernitásban három kísérlet is történt, illetve történik az egységesség igényének hatalmi-politikai megvalósítására. Napóleon a XIX. század elején olyan Európát akart, amely antifeudális, a polgárok jogegyenlőségére épül, s az ő uralma alatt áll. Kísérletének legmaradandóbb emléke a Code Napoleon; az a polgári törvénykönyv, amelynek szelleme és betűje kiirathatatlannul beépült az európai fejlődésbe. Célját erővel, szuronyokkal akarta elérni, s mint Talleyrand, Napóleon külügyminisztere megjegyezte: szuronyokkal sok mindent el lehet érni, csak éppen ülni nem lehet rajtuk.

Az újabb összeurópai kísérletre több mint száz évvel később került sor. Ezúttal nem a francia, hanem a német hegemonia kísérlete következett be. Hitler nem a polgárok jogegyenlősége alapján képzelte el a maga összeurópai világát. Pont ellenkezőleg: az „Übermensch” és a „Herrenvolk” volt a fő ideája, s ennek próbált érvényt szerezni. Az elavultnak tűnő szuronyok helyett más fegyvereket használt, de ülni azokon éppúgy nem lehetett, mint a szuronyokon.

Csak pusztulás és hiány maradt Hitler után: azoknak a hiánya, akik belepusztultak a „felsőbbrendű” emberre alapozott összeurópai kísérletbe.

A második világháború után indult el egy újabb összeurópai kísérlet. Ez nem a szuronyokra és utódaikra alapozta, alapozza létét, hanem a demokratikus értékek, a gazdasági közösség, a konszenzuskeresés együtteseként kívánja megvalósítani a közös Európát. Az Európai Unió a demokratikus politikai közösség eszméjének kíván intézményes letéteményese lenni; a jogbiztonság és a jogegyenlőség elve képezi fundamentumát. A folyamat irányát látjuk, a végét azonban nem. Résztvevők vagyunk, lettünk, de nem tudjuk, hogy lesz-e egyszer állam az unióból.

Az mindenesetre bizonyos, hogy az új Európa közös normákat kíván érvényesíteni, s ennyiben kicsit visszanyúl a modernitás előtti Európa univerzalizmusához. Akkor ugyanis a kereszténység jelentette azt az általános világgépet, amelyben Európa elhelyezte magát. Az uralkodók „Isten kegyelméből” uralkodtak, a társadalom berendezkedését mindenütt Isten akaratának tekintették. Ez az univerzalizmus aztán bizonyos értelemben univerzális kultúrát is teremtett. A román stílus, a gótika, a reneszánsz, a barokk meghatározott időszakokban egész Európát uralta. Az egyházi rend

mindenütt hasonló volt, a templomi freskók különbözőségei inkább az alkotók eltérő tehetségéről, mintsem a minőségileg különböző kulturális megközelítésről tanúskodtak. A kultúra regionalitása inkább egy-egy területnek az adott összeurópai stílusban való mennyiségi reprezentáltságában mutatkozott meg, s nem abban, hogy egy-egy régió eltérő tartalmú és formavilágú művészetet teremtett volna.

Az új Európa szándéka szerint univerzális, de szekuláris és demokratikus is. Ez annyit tesz, hogy a különbözőségeket tudomásul veszi és – legalábbis egyelőre – nem fojtja el az eltérések, a regionalitások kulturális világát. Őszintén szólva nem is igen tehet mást. A keresztény univerzalizmus ugyanis széttört: a szekularizáció, a modernitás, a nemzeti kultúrák és identitások létrejötte, s persze a polgári fejlődéssel együtt járó individualizáció, nem írható felül semmilyen erőltetett, központilag preferált normával. Európának nincs más lehetősége, mint az, hogy tudomásul vegye a paradoxont: a különböző népek adják, adhatják egységét, egységének garanciáját.

Ez az új Európa nem tudja és nem is akarja elkerülni a múltat, az eltérő történeteket. Az eltérő történetek pedig eltérő kulturális hangsúlyokat, eltérő attitűdöket jelentenek.

S itt visszajutottunk ahhoz, amit Közép-Európának hívunk, hívhatunk. A nagy történeten, az európai történelmen belüli saját külön történethez, amely aztán újabb történetekre bomlik le, de mégis a teljesen saját és a teljesen általános közti szintet foglalja magában. Ugyanis csak a közös történet teremt közösséget; csak a saját történet képes megkülönböztetni másoktól.

Közép-Európa saját arca, saját története nem az egyes nemzetek története, nem egyenlő az egyes nemzetek külön kultúrájával, de nem is ugyanaz, mint egész Európa története, kultúrája. Közép-Európa fogalma történetileg leginkább olyan birodalom formájában fejeződött ki, amely évszázadokon át némileg változó hatásokkal magában foglalta azt a térséget, amely a német, az orosz és a török birodalom közé ékelődött. S ez nem volt más, mint a Habsburg Monarchia. Ez a közös történet kerete.

A Habsburg Monarchia – mint minden késő középkori, kora újkori birodalom – dinasztikus képződmény volt, de mire elérkezett a halál előtti stádiumba, már nemcsak a dinasztia közössége, hanem sokirányú gazdasági és társadalmi kötődésrendszer is jellemezte. A birodalom nem bírta ki a nemzetivé válás folyamatát, de keretet adott annak. Az első világháború kitörése előtt az olasz tartományait addigra elvesztő állam területe több mint 670 000 km² volt, s e tekintetben a kontinensen csak Oroszország előzte meg. Ha gyarmataik nélkül nézzük, akkor több mint 100 000 km²-rel nagyobb volt Németországnál és Franciaországnál, és 300 000 km²-rel többet birtokolt, mint a XIX. század vezető nagyhatalma, Nagy-Britannia. Persze, ha a

gyarmatokat is számításba vesszük, akkor más a helyzet, hiszen a világban Nagy-Britannia egymagában több mint 30 millió km²-t uralt. De hát ez a különbség is a közép-európai jelleget erősítette – a mi térségünknek voltaképpen nem voltak gyarmatai, nem volt és nem lett gyarmati bevándorlása s ennek megfelelő kulturális vetülete. A Habsburg Birodalom – formáját tekintve – némileg aránytalan gömböcre emlékeztetett: nyugatról keletre, Vorarlbergtől Bukovináig 1240 km, északról délre, a csehországi Lobendarától a dalmáciai Sutomoréig 1046 km volt. Határai tulajdonképpen Közép-Európát jelölik ki. Nyugaton Liechtenstein és Svájc, északnyugaton a Német Birodalom (azon belül is Bajorország, Szászország és Porosz-Szilé-

zia), északkeleten a felosztott Lengyelország, Galícia mentén Oroszország, keleten Románia, délen a Török Birodalom, illetve a függetlenné vált Szerbia, délnyugaton a XIX. század ötvenes éveigi birtokolt s az egységessé vált Olaszországhoz tartozó tartományok képezték a határt.

A terület nagysága és határai persze fontosak, de a legfontosabbak természetesen az emberek a maguk nemzeti-kulturális hátterével, identitásával; már csak azért is, mert ez a tényező adhatja, adja meg azt a sajátos karaktert, amely Közép-Európát Közép-Európává teheti, teszi.

A Habsburg Monarchia népessége 1910-ben, az utolsó népszámláláskor több mint 51 millió főt számlált. A kontinensen csak Oroszországban és Németországban laktak többen. Nagy-Britanniában 5 millióval, Franciaországban 12 millióval, Olaszországban 17 millióval éltek kevesebben. De amíg az említett államokat vagy etnikai homogenitás vagy etnikai dominancia jellemezte, addig a Habsburg Birodalomban ez a jelenség nem létezett. A legnagyobb csoport, a német anyanyelvűek aránya 25 százalék volt. (Nem mondanám, hogy ők németek, de azt sem, hogy osztrákok voltak. Ez is Közép-Európa: semmi sem az, aminek látszik.). 17 százalék magyar, 13 százalék cseh, 11 százalék szerb és horvát, 9 százalék lengyel, 8 százalék ukrán, 7 százalék román, 4 százalék szlovák, 3 százalék szlovén, 2 százalék olasz, 1 százalék pedig egyéb nemzetiségű volt.

A nemzeti sokszínűség mellett különböző vallások együttélése is jellemezte a Monarchiát. Lényegében minden olyan vallást és vallási kultúrát meg lehetett itt találni, amely Európában

előfordult. A birodalmon belül fellelhető volt a nyugati és keleti kereszténység törésvonala: a nyugati kereszténység összes európai változata, a vallásilag szétszakadt zsidóság különféle irányzatai, s Bosznia birtoklása miatt jelentős mozlim kisebbség is élt a határok között. A vallási eltérések sokszor nemzeti eltérésként jelentek meg, sokszor egy-egy nemzeti csoporton belül volt vallási megosztottság.

Karakteres erővel 11 nemzet és – attól függően, hogy miként számítjuk – minimum hét vallási kultúra együttélése jellemezte a Habsburg Monarchiát.

A kultúrák egymás mellett élése és keveredése – ez Közép-Európa egyik legfontosabb jellemzője. Mondhatnám úgy is: Közép-Európa multietnikus és multikulturális.

Az egymás mellett élés azt jelentette, hogy mindenki követte, követhette saját vallási, a vallásból származó kulturális, illetve nemzeti normáit. Annak ellenére, hogy a Habsburg Monarchia megvalósította az emberek és eszmék szabad áramlásának gyakorlatát, nem volt a XX. századi értelemben vett belső kolonializáció:

egyetlen népcsoport és vallás sem tudta rákényszeríteni a maga nyelvét és normáit a másokra. Ez persze inkább eredmény, mintsem adottság volt, hiszen a megelőző évszázadok reformációs és ellenreformációs küzdelmei nyugvóponttra jutottak, bekövetkezett az állam és az egyház szétválasztásának liberális áttörése; számtalan esetben kiderült, hogy az erőszakos asszimilálás nem működik.

A keveredés is bekövetkezett, méghozzá a városiasodás, a nagyvárossá válás keretei között. A XIX–XX. század fordulójára Bécs és Budapest igazi kulturális olvasztótégellyé vált; a Monarchia különböző területeiről beáramló népesség idomult egymáshoz, adott esetben kulturális identitást váltott.

Németből magyar lett, erősen vallásosból szekularizált gondolkodóvá vált, vagy éppen csehből németté változott. (Lásd a bécsi telefonkönyvet!)

A birodalom ideális táptalaj volt az előítéleteség számára is. Metternich, a Habsburg Birodalom kancellárja, államminisztere azt mondta, hogy a Balkán a Karlsplatznál kezdődik. Az ő világképében tehát minden, ami Béctől keletre volt, kulturálisan alacsonyabbrendűnek számított. S ez a nyugatról kelet felé tartó lekezelési hullám a nemzeti kultúrákat is áthatotta. A cseh némileg lekezelte a szlovákokat, a magyar a román, a horvát a szerbet, az asszimilált zsidó a galíciai zsidót. A kulturális identitás egymás ellenében való megfogalmazása: ez is Közép-Európa egyik, sokszor ma is velünk élő sajátossága. Az egymás mellett élés, a ke-

veredés és az előítéletes lekezelésre épülő gyűlölködés egyidejűsége beépült Közép-Európa mentális kultúrájába. A harmónia és a diszharmónia keveréke egészen furcsa felismerésekre és látásmódra ösztönzött.

Az emberek olyan államban éltek, amely stabil intézményes kereteket biztosított, többé-kevésbé kiszámítható viszonyokat és értékálló pénzt teremtett, s mindeközben senki sem érezte igazán a sajátjának. Ha megkaparták az úgynevezett osztrákot, kibukkant alóla a német. Ha németnek tekintették, akkor kiderült: mégsem német, hanem osztrák. A birodalom nagy és bürokratikus volt, de mindenki tudta, hogy a rend és a „slamperei” együtt él. A rend mögött ott volt a rendetlenség, de a rendetlenségnek mindig gátat szabott a rend. Nem véletlen, hogy Max Weber bürokráciaelmélete Németországban és nem a Monarchiában született. A magyarok – a dualista szerkezetből adódóan – uralkodó helyzetben voltak, de mindig elégedetlenkedtek. Ferenc Józsefet szolgálták miközben ellenfelének, az 1848/49-es szagadságharc vezetőjének, Kossuthnak hódoltak, neki teremtettek kultuszt. A csehek és a németek viaskodtak, de tudták: gazdasági fejlettségük jórészt összezártságuknak köszönhető.

Közép-Európa alapvető kulturális normájává vált az, hogy semmi sem az, aminek látszik. Karl Kraus *Az emberiség végnapjai* című művében felemlíti, hogy az innen kivándorolni akaróval kitöltettek egy kérdőívet, amelyen szerepelt az a kérdés, hogy miért akar az illető kivándorolni. Kraus szerint a helyénvaló kérdés ez lett volna: miért akar itt maradni? De Musil *A tulajdonságok nélküli ember* című műve éppúgy tükrözi ezt a jelenséget, mint a sokkal komorabb képet sugárzó Franz Kafka alkotásai.

A „semmi sem az, aminek látszik” élménye máig ható erővel ösztönözte a térség kulturális tevékenységét. A jelenségre adekvát válasz volt az ironia – az, ami látószöveget és értelmet adott az abszurdnak, az értelmetlennek. Jaroslav Hašek világszemlélete alapján az idiotizmust csak idiotizmussal lehet túlélni. A közép-európai nagybetűs HÜLYE – Švejk – az egész térség szimbolikus alakjává vált, noha a csehek joggal érzik magukénak. De más formában az ironia jelen van a magyar Mikszáth Kálmán műveiben éppúgy, mint az osztrák Arthur Schnitzler alkotásaiban. S mivelhogy a térség későbbi története sem cáfolta rá a „semmi sem az, aminek látszik” közép-európai alaptételére, ezért a cseh filmrendező, Menzel vagy a magyar író, Örkény István és a lengyel Mrożek már egy tradíció folytatóiként jelentek meg.

S persze adódott egy másik kulturális következtetés is: ha amúgy is a látszat uralma érvényesül, akkor te-

gyük teljessé: esztétizáljuk a látszatot. A belső feszültségektől terhelt birodalmat építészetileg reprezentáló nagy tehetségű építészek alkotásai a klasszicizálást idézték. Hatalmas középületek jöttek létre – az épületek nagysága sokszor fordított arányban állt a bennük működő intézmények tényleges súlyával, mint ahogy azt a magyar parlament épülete is példázza. Prága XVIII. századi intimitásán ez az elgondolás kevésbé hagyott nyomot, merthogy nem volt főváros. Bécs és Budapest azonban hűen reprezentálja a látszat esztétizálásának kultúráját. A magánépítkezések – ha lehet – még inkább kiteljesítették ezt a vonulatot. A nagy polgári bérházak homlokzata gipszatlazsokkal népesült be. A szecesszió és art nouveau már a lázadást tükrözte: a látszat esztétikumát egy más látszat esztétikumával kívánta kiváltani.

A látszat világának harmonizálása a zenében is megjelent, méghozzá nagyszerű minőségű szerzők kiváló műveiben. Az andalító keringő, a csárdás és a polka kultusza – többek között – Johann Strauss zenéjében öltött testet. Általa fényesedett a Monarchia. S természetesen ott volt az operett is szintén világszínvonalú produkcióival. Ha Kálmán Imre leghíresebb – s azóta is sikeres – operettjét, a *Csárdáskirálynőt* hallgatjuk, nézzük, akkor úgy érezhetjük: a fantasztikus dallamvilág, a társadalmi különbségeket átívelő szüzsé és a happy end az életben csak szépségre és optimizmusra ad okot. Ha azt is tudjuk, hogy a darabot 1915-ben mutatták be Bécsben és 1916-ban Budapesten, akkor óhatatlanul eszünkbe jut, hogy akkoriban már tömegével feküdtek a csukaszürke egyenruhába bújtatott katonák holtteste az első világháború csatamezőin.

Közép-Európa tömegkulturális együttélése modellje leginkább az étkezési kultúrában érvényesült. Mondhatnánk, itt találunk példákat az erőszak nélküli belső gyarmatosításra éppúgy, mint a hősies ellenállásra. Az olasz ideából származó, de nevében már Bécsre idéző „Wiener Schnitzel” a Monarchiát – azaz Közép-Európát – meghódította. Sőt! Szétsugárzó ereje oly nagy volt, hogy hatalma túlterjedt a Monarchia határain, s még az Újvilágba, Amerikába is elért. Ha a Monarchia nem is, a Wiener Schnitzel gyarmatosította a világ jelentős részét. A magyar gulyás is széles körű expanzióba kezdett. Szinte mindenhova eljutott. Talán a gulyás története a legsikeresebb magyar történet. S ha ez az állítás igaz, akkor ez implicit vélemény a magyar történelem sikeregyenlegéről. A cseh knédli viszont hősiesen ellenállt. Nem adta meg magát, noha nem is terjeszkedett. Ezzel szemben a cseh sör – osztrák kollégájával egyetemben – leigázta a borhoz szokott magyar lelkeket – népi itallá vált. A pálinka,

a cujka, a šlivovica méltóságteljesen őrizte a pluralizmust – nem terjeszkedtek egymás rovására, s mindegyik adott arra, hogy helyzete meggingathatatlan legyen.

Közép-Európa kevert arculata a gazdaság kultúrájában is megjelent. Ez olyan térség volt – s ma is az –, ahol egyszerre van jelen a tradicionális és a modern, a fejletlen és a fejlett.

A Monarchia kicsit és kicsiben megelőlegezte az Európai Unió gazdasági szemléletét. Az egységes pénz valóság volt, s volt abban valami impresszív, hogy Lembergben és Innsbruckban, Karlovy Varyban és Opatijában ugyanazzal a pénzzel lehetett fizetni. (A történelmi fejlődés eredményeképpen, az emberi tökéletesedés nagyobb öröme, ez ma nincs így. Ma – a fenti példában szereplő helyeken – euróban, hrivnyában, koronában és kunában lehet fizetni. Egy helyett négy a pénz.) A munkavállalásnak nem volt akadálya – a munkavállalók dolgát a rendszer nem nehezítette. A belső piac szabad volt, ami annyit tesz, hogy semmiféle vám nem terhelte az árut. A magyar Ganz éppúgy szabadon szállíthatott, mint a cseh Škoda, vagy éppen az osztrák Steyr. Ez persze azt is jelentette, hogy a munka kultúrája is szabadon áramlott. Német és cseh szakmunkások vitték szét a maguk munka- és munkakultúráját, tették általánossá a szakmunkáslét szakmai és életvitelbeli normáit. Ahova nem jutottak el, ott a szakmunkás már kalap helyett csak sapkát viselt. A Monarchia kalapos munkásmozgalmáraitól keletre már csak a sapkás Leninnek maradt hely.

A gazdaság szintje azonban nagyon is különbözött. Csehország csak a szocializmusban veszíti el közép-európai vezető szerepét. Ekkor előzi meg a mai Ausztria, amely addig mögötte volt. A felzárkózás általános, noha egyenlőtlen. S minden jel arra mutat, hogy az akkor létrejött gazdasági erőviszony-rendszer előbb-utóbb, némi módosulással, a XXI. században is reinkarnálódik. A szocializmus homogenizáló közéléte után újból előkerülnek a már eltűntnek képzelt különbségek.

Közép-Európa a XX. századra Európa és a világ egyik „legforróbb” térsége lett. A XX. század két világháborújából éppen kettő itt tört ki. A Monarchia déli peremén történt az a merénylet, amely az első háborúra formális okot szolgáltatott. A második világháború a német–lengyel határon tört ki, azzal súlyosbítva a tényt, hogy közvetlen előzményei is Közép-Európáról szóltak: Ausztria megszállására és Csehszlovákia feldarabolására gondolok. Mindez azt tanúsítja, hogy a térség képes vészterhes feszültségeket termelni, hor-

dozni; alkalmas arra, hogy önmagán túlmutató konfliktusokat teremtsen. Igaz, ez máshol is előfordult, de mégsem vezetett világháborúhoz.

Itt persze újból visszajutunk ahhoz az alapvető kulturális örökséghez, hogy semmi nem az, aminek látszik. Merthogy ebből nemcsak az ironia vagy éppen a látszat esztetizálásának sokágú problematikája fakad, hanem más is. Nevezetesen: az illúziókra való hajlam, illetve az, hogy sokszor nehéz megállapítani a látszat és az úgynevezett valóság közti különbséget. S ha illúziókat kergetünk, vagy nagyon is téves ítéleteket hozunk, akkor bizony minden szörnyűség és szerencsétlenség bekövetkezhet.

A látszat és az illúziók politikai kultúrája bizonyos értelemben egyik leglényegesebb és legveszélyesebb politikai kulturális örökségünk. Létének legbiztosabb jele, hogy térségünkben bevett gyakorlat: másnak, többnek képzelnünk magunkat, mint akik, amik vagyunk. A német náciok nem bíztak az Anschluss-ról szóló népszavazás eredményében, és bevonultak Ausztriába. Majd megtartották a népszavazást, és főlényesen megnyerték úgy, hogy a szociáldemokraták is támogatták a csatlakozást. Merthogy senki nem tudta azt, hogy mi is az az Ausztria, mi is – illetve mennyi – az az osztrák. A két háború közti, tenger nélküli Magyarországot olyan tengernagy vezette, aki hatalmi politikát csinált az illúzióból, a történelmi Nagy-Magyarország visszaállításából. Lengyelországot olyanok irányították, akik azokkal vettek részt Csehszlovákia feldarabolásában, akik nem sokkal később lerohanták Lengyelországot. A horvátok és a szerbek addig bizonygatták egymással szemben az erejüket, amíg mindkettőjüket megszállta egy harmadik. A csehek és szlovákok rivalizálásából pedig Csehszlovákia került ki vesztesen. Az önértékelés aránytalanságai, az illúzió kultúrája nagyon is sokba került az itt élő népeknek.

S ezen a történelmi folytonosságon nem enyhített a szocializmus szürrealizmusa sem. Sőt! Felerősítette a látszatvalóság érzetét – s természetesen egyfelől az ironia, másfelől viszont az idiotizmus kulturális vonulatát tette redundánssá. A szocialista korszak látszólag – megint csak a látszat! – eltűntette Közép-Európát, hiszen a térség nagy része a szovjet, azaz egy szekuláris bizánci típusú birodalom részévé vált. A szovjet birodalomból importált kultusz jelentős része azonban csak rátelepült Közép-Európára – nem vált annak szerves részévé. Jól jelezte ezt a kommunizmus szétesésének, a szovjet impérium felbomlásának politikai menete, pontosabban a rendszerváltozások kulturális vetülete. Míg a Szovjetunió egyes vidéke-

in, illetve Romániában vér folyt, addig Varsó, Prága és Budapest békés, bársonyos stílusban vetett véget a kommunisták egyeduralmának. Közép-Európa – legálábbis annak egyik arca – újból felbukkant.

De szinte azonnal megjelent Közép-Európa másik képe is. Az, amelyik az elhatárolódásban, a konfrontációban, s nem az együttélés kooperációban fejlődik ki. Nemcsak a kommunizmus szűnt meg, hanem újraéledt a nacionalizmus is, a maga teljes politikai és kulturális vertikumában. Szétesett Csehszlovákia, és a szó szoros, véres értelmében szétrobbant Jugoszlávia. A magyar politikában egyre erőteljesebb szerepet kezdett játszani a nacionalista retorika. Mindehhez rég elfeledettnek hitt kultuszok, rituálék társultak, társulnak. Az újszülött nacionalizmus tradíciókat keres, s ezeket nem egyszer azok képében leli fel, akik valamely szomszéd nemzettel szemben szereztek érdemeket, vagy akik a velük együtt élőkkel szemben tanúsított intoleranciában jeleskedtek.

Közép-Európa a kommunizmus évtizedei után felébredt a maga Csipkerózsika-álmából. Újból keresi saját hagyományait, saját arcát. Része az új Európának, de mégsem teljesen olyan, mint az úgynevezett Nyugat, s természetesen eltér mindattól, amit Keletnek nevezünk. Nem is olyan, mint a balkáni térség, s igencsak más, mint Észak-Európa, azaz a skandináv világ.

Önálló szín Európa térképén.

Tudom, nehéz elmondani, leírni Közép-Európa kulturális jellemzőit; azt, amiben különbözik és amiben hasonlít más régiókhöz. Mégis, ha valaki megkérdezné: miben tudnám kifejezni Közép-Európa lényegét, akkor három nevet mondanék, hangsúlyozva, hogy a három együtt igaz, külön-külön nem ugyanazt jelentik.

Megemlítenék egy valaha élt személyt, aki 1889-ben Ausztriában, Braunauban született, s 24 éves korában hagyta el a Monarchiát. A német hadseregben szolgált, káplári rangig vitte. Ausztriában festegetett, érdeklődött az építészet és a zene iránt, és olyanfajta szerzőktől olvasott, akik misztikus jelképekben – például a horogkeresztben –, az árja faj felsőbbrendűségében és a Németországgal egységes Ausztriában hittek. A közép-európai ellenségképző logika fajnationalista változatát testesítette meg. A Monarchiából jött, de igazából Németországban vitte sokra. Hindenburg – valamilyen érthetetlen ok miatt – csak cseh káplárnak hívta, de azért kinevezte kancellárnak. Vesztes háborújának végére 1945-ben öngyilkos lett.

Mondanék aztán egy másik embert is. Ő Magyarországon, Nagyszentmiklóson, (ma Románia, Sănnicolau Mare), az egykori Torontál vármegyében született nyolc évvel a fent említett osztrák előtt, 1881-ben. Fiatal korától a zene érdekli, eleinte Richard Strauss van rá nagy hatással. 25 évesen kezd el népzene gyűjteni, s innentől kezdve zeneszerzőként is a „népek testvérré válásának” eszméje felé fordul. Előadóművészként is nagy sikereket arat és színpadi műveiben is a humanista eszmények mellett tesz hitet. Leghíresebb műveit – *Cantata Profana*, *Concerto, II. hegedűverseny* – az egész világon játsszák. 1940-ben a fent említett osztrák miatt elhagyja Magyarországot. Élete vége felé Lisztben fedezi fel saját művészi előképét. Úgy véli, hogy a közép-európai népek kultúrája csak együtt, kölcsönhatásban él, és csak így értelmezhető. 1945-ben New Yorkban halt meg. Öt hónappal élte túl az öngyilkos osztrákot.

Aztán lenne itt még valaki. Ő Csehországban született, valószínűleg és látszólag nagyjából egy időben az említett két személlyel. Valójában kortalan, és valójában nem is élt. Az első világháborúban közkatona-ságig vitte, még káplár sem lett belőle. A Monarchia hadseregében szolgált, számtalan kaland esett meg vele. Mivel kortalan, lehet, hogy a derék katona most is él. Vagy hülye volt, vagy olyan okos, hogy mindenkivel elhitette saját hülyeségét. Ő a közép-európai kisember, aki tudja, hogy mindent túl lehet élni, túl szabad élni, túl kell élni. Tőle lehetnek szörnyetegek vagy éppen nemesebb eszmék képviselői hatalmon. Ő tudja, amit tud: a bornírtság megvéd, a hülyeség eltompít, és így mindenre immunissá tesz.

Nos hát ők hárman, és csak együtt – ha csonkán is, ha tökéletlenül is – szerintem kifejezik Közép-Európát.

A térséget, a kultúráját, amelyet méltán lehet gyűlölni és méltán lehet szeretni; amely kitermelte magából a szemetet, a szennyet és a legtisztább értéket. És persze azt a kisembert, aki képes elviselni és túlélni a kettő együttes jelenlétét. ■